

VINCZE TAMÁS

főiskolai docens

Nyíregyházi Egyetem, Alkalmazott Humántudományok Intézete

Pedagógia és Andragógiai Intézeti Tanszék

vincze.tamas@nye.hu

KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD:
A TISZÁNINNENI SZÁRMAZÁSÚ REFORMÁTUS
EGYETEMI TANÁROK ÉLETRAJZI ADATTÁRA
ÉS ÉLETÚTLEÍRÁSA
(MAGYARORSZÁGI EGYETEMI TANÁROK ÉLETRAJZI
ADATTÁRA 1848–1944. III.)

ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem
[Budapest], 2016, 355 lap

Kovács I. Gábor egyetemi tanári életutakat és családfákat bemutató adattársorozatának különlegesen izgalmas darabja a tiszáninneni egyházkerülethez kötődő professzorokat tartalmazó kötete. A szerkesztő a magyar egyetemi tanárok életrajzi adatait feltáró és elemző sorozata korábbi köteteihez hasonlóan ebben a munkában is sikerrel igazolja azt, hogy az 1848 és 1944 közötti egyetemi tanári utánpótlás felekezeti megoszlását nem csupán a kormányzat törekvései, az egyes felekezetek érdekérvényesítő képessége, valamint a magyar felsőoktatási intézményrendszer egyes intézményeinek felekezeti kötődései befolyásolták, hanem a hazai felekezetek művelődési struktúrái, hagyományai is.

A kötet három fő részből áll. Az első részben a 19. század második felének és a 20. század első felének hazai egyetemi struktúrája és az ország akkori felekezeti jellemzői közötti kapcsolatot mutatja be a szerző, majd a református egyetemi tanári gárda sajátosságairól és az ehhez a csoporthoz tartozó tudósok egyetemi struktúráján belüli jelenlétéről kapunk tájékoztató adatokat. Ezt követi a református művelődési alakzat fogalmának kibontása, körüljárása és az egyes egyházkerületek rövid ismertetése. A második nagy fejezet tartalmazza a Sárospatak szellemi erőteréhez sorolható tizenkilenc professzor családfáját és életút-ismertetését. A fejezet különleges értéke, hogy az egyes életút-ismertetésekből nemcsak az egyes professzorok családi és szakmai szocializációjáról, karrierútjának állomásairól, tudományos teljesítményéről tájékozódhat az olvasó, de

Beérkezett: 2021. 08. 15.

Közlésre elfogadva: 2021. 10. 15.

Copyright GERUNDIUM

sokszor igen árnyalt képet kap a bemutatott tudósok személyiségéről, tanári karakteréről is. Ugyancsak részletes ismertetést nyújtanak az egyes pályaképek a jelentős karrier-állomásokhoz (habilitációhoz, egyetemi tanári kinevezéshez) való megérkezés előzményeiről és a nagy horderejű szakmai előrelépéseket befolyásoló háttérkörülményekről. Egyes pályaképekben a mester-tanítvány kapcsolat szép példái is előkerülnek (például Csik Lajos életút-ismertetésében, akit Verzár Frigyes végig szinte atyai gondoskodással támogatott a tehetsége kibontakoztatásában). Nem mellékesek a professzorfeleségek származását, rokoni kapcsolatait feltáró adatok sem. A 19 fős mintában megemlített hitvesek között már a 20. század elejének új nőtípusa is megjelenik: az egyetemet végzett, tanult nő, aki férjének szellemi téren is egyenrangú társa, munkájában is segítője. Györffy István felesége, Greisiger Irma képviseli a bemutatott csoportban ezt a típust, ő a kolozsvári egyetemen tanult, s 1904-ben végzett. A botanika területén önálló kutatást is végző középiskolai tanárnőként segítette tudós férje munkásságának kibontakozását.

A rokoni szálak voltaképpen kényes területnek is tekinthetők, hiszen kimondatlanul is karriertámogató jelleget lehet tulajdonítani a korabeli hazai tudáselitben – néhány magas presztízsűnek számító kiválóság élettörténetét és kapcsolatrendszerét tanulmányozva – az ilyen szálaknak. Heinrich Gusztávról például sosem felejtik el megjegyezni az életrajzírói, hogy Csengery Antal veje és Wlassics Gyula sógora volt. Néhány tudós esetében az „*apóstóli hatalom*” kifejezéssel utaltak humorosan arra, hogy az illető jó helyre házasodott, szakmai előrehajtásában az új rokoni kapcsolatainak is szerepe lehet. Kovács I. Gábor kötetének érdeme, hogy tárgyilagosan megemlíti ugyan ezeket a szálakat, de nem kezd bele felesleges találgatásokba, nem mérlegeli, mennyire lehetett hasznára az illetőnek ez a kapcsolati háló. Legfeljebb olyan leheletfinom, sorok mögötti utalásokat találunk a pályaképekben, amelyek továbbgondolkodásra, további következtetések levonására ösztönözhetik az olvasót. Ezek a következtetések azonban nincsenek kimondva vagy szájbarágósan végigvezetve. Említést tesz például az összeállító Szádeczky-Kardoss Tibor házasságáról, közli, hogy azt a Szily Verát vette feleségül, akinek nemcsak az édesapja (ifj. Szily Kálmán), de mindkét nagyapja is (id. Szily Kálmán, Plósz Sándor) egyetemi katedra birtokosa volt. Ráadásul ifj. Szily Kálmán nemcsak műegyetemi tanár volt, hanem 1930 augusztusától a kultuszminisztériumban címzetes államtitkárként vezette az egyetemi és főiskolai ügyosztályt. Ennek az adatnak a fényében különös jelentőséget nyer Szádeczky-Kardoss Tibornak a műegyetemi habilitációja, aki éppen ebben az időben került rokonságba a felesége révén a Szily-családdal. Szádeczky-Kardoss házasságának és gyors karrierének lehetséges kapcsolata legközelebb akkor kerül elő az ismertetésben, amikor a professzor ellen 1948-ban indított támadásokról írtak az összeállítók. Kovács Gábor jogász és közgazdászprofesszor esetében arról lehet egy rövid utalást olvasni a pályarajzban, hogy a szabadkőműves kapcsolatrendszer is szerepet játszhatott a házastársa kiválasztásában.

Azoknak a professzoroknak, akik átélték az 1948 utáni garnitúracserét, vagy akiknek a második világháború befejezése utáni igazolása akadályokba ütközött, az élete általában drámai fordulatot vett. A 19 fős mintában is találunk megrázó pályáivtöréseket,

szomorú mellőzéseket. Igencsak megalázó sors jutott osztályrészül például Horváth Béla szemészprofesszornak, akit kitiltottak a fővárosból és rendőri felügyelet alatt állt. Kegyelmi állásként a barcsi járásban kapott szemészorvosi megbízást, ott kellett trachomakórházat létesítenie. Tizenkét éven át élt vidéki számkivetettségben a feleségével, csak 1960-ban költözhetek vissza Budapestre. Ugyancsak súlyos megaláztatásokat kellett átélnie Győrffy István botanikusnak, akit 1949-ben állítottak félre nyugdíjazással. A Tudományos Minősítő Bizottság az ötvenes években megtagadta tőle az addigi tudományos munkássága alapján megérdemelt minősítést. Ugyanez történt Szádeczky-Kardoss Tiborral is, annyi különbséggel, hogy a neki címzett elutasító határozat egy bizonytalan, távoli reményt felcsillantó mondatot is tartalmazott. Ő docensként ugyan még részt vett az ötvenes évek elején a budapesti jogászképzésben, de írásai már nem jelentek meg, s peremhelyzetbe került a tudományos közösségében. Velük ellentétben az új rendszer néhány református professzort – kutatásaik gazdasági jelentősége miatt – támogatott: így például Diószeghy Dánielt, Szádeczky-Kardoss Elemért és a kémikus Kiss Árpádot.

A két világháború közötti hazai felsőoktatás-politikát és egyetemi életet kiválóan jellemző adalékok színezik, illusztrálják az egyes pályaképeket. Elgondolkodtató például Kun József jogászprofesszor és Magyary Zoltán levélváltása, amelyben azt tette szóvá a minisztérium felsőoktatási ügyosztályának vezetője, hogy a professzor ideje nagyobb részét (a hét második felét) az egyetem székhelyétől távol tölti, nem tartózkodik Debrecenben. Az összeállítók szó szerint is idézik Magyary számonkérő levelének erre vonatkozó passzusát: *„Komoly tudományos élet kialakulása nem képzelhető el, ha a tanárok legfelsőbb óráik megtartása és a vizsgák ideje alatt tartózkodnak az egyetemek székhelyén [...] Ez az egyetemi életközösségből való kiválást jelent, ami a tudományos szellem kialakulására igen hátrányos.”* Ugyanez a minisztériumi elvárás kerül elő Szádeczky-Kardoss Tibor életút-ismertetésében, aki 1935-ben lett nyilvános rendkívüli tanár a debreceni Tisza István Tudományegyetemen. Közben teljesíteni kívánta a műegyetemi magántanári feladatait is, ráadásul ugyancsak a műegyetem a *Bányászati és iparstatisztika* című tárgy szakelődójának is meghívta. A professzor pályaképéből kiderül, hogy fővárosi kötelezettségeit *„Debrecenből ingázva teljesítette, mert a minisztérium előírásainak megfelelően szolgálati helyére költözött. Feleségével együtt a Nagyerdőre vezető Simonyi út egyik villájában laktak.”* Ugyancsak jól tükrözi a korabeli szokásokat, valamint az egyetemi karok és a minisztérium közötti érdekellentéteket Szádeczky-Kardoss Lajos nyugdíjazásának története. Akkoriban hetvenévesen kellett beadni a nyugdíjazási kérelmet, de ha a professzort alkalmazó kar tanácsa kérte, a minisztérium adhatott még egy „kegyelemesztendőt” az idős tudósoknak, egy évvel meghosszabbíthatta aktív pályájukat. Szádeczky-Kardoss is támogatta ebben a tekintetben a szegedi egyetem bölcsészkarja, Klebelsberg mégsem adta meg neki a „jutalomévet”. Pedig még bőven voltak tervei, szakmai ambíciói a jeles történettudósna. Kárpótlásul kormányzói elismerést, Magyar Koronás Bronzérmet kapott a nyugdíjba vonulása alkalmából, ami a pályakép összeállítói szerint *„nem nagyon tekinthető méltányos megbecsülésnek a kultuskormányzat részéről”*.

Olykor az egyes pályaképekből ki-kiszól az összeállító, és egy-egy személy kapcsán az egész korszakra vonatkozó megjegyzést vagy kitérőt tesz. Például Szádeczky-Kardoss Lajosról kiderül, hogy egy ideig a gyorsírás feljogosított tanára is volt a kolozsvári egyetemen. Ennek kapcsán az életút-ismertetésében a következő megállapítást olvashatjuk: „Érdekes, hogy a kiegyezés után néhány évtizedig a gyorsírás használatának, terjesztésének modernitást jelző karaktere volt.” Bernát István pályarajzában a hazai hitelszövetkezeti mozgalom fejlődéséről kapunk lényegre törő összefoglalást.

A kötet legtanulságosabb és értelmiségtörténészek, elitkutatással foglalkozók számára leginkább sokatmondó része a harmadik nagy fejezet, amelyben az adattár több szempontú, fontos összefüggéseket feltáró elemzését olvashatjuk. Ennek a fejezetnek a fő motívuma a kötet bevezető részében már érintett probléma: a bemutatott professzori életutaknak a református felekezeti-művelődési alakzatba való beágyazottságát kívánja bizonyítani benne a szerkesztő. A részletesen közölt családtörténetekből és az életutak áttekintéséből kiderül, hogy a bemutatott 19 egyetemi tanár közül kilencről mondható el az, hogy tanárgyerekként nőtt fel. Az édesapák középiskolai vagy akadémiai tanárok voltak, közülük azonban heten kettős képesítéssel bírtak, mivel a lelkészképesítő vizsgákat is letették. A beszédes adatot így kommentálja a fejezet szerzője: „Ez is annak a jele [már ti. a kettős képesítés, a tanári és lelkészi diploma megszerzése], hogy a református felekezeti-művelődési alakzaton belül vagyunk.” Ezt a kijelentést köti össze a szerző az alábbi megállapítással a „középiskolai tanár apa – egyetemi tanár fiú” modellnek a vizsgált mintában megmutatókozó erőteljes jelenlétével összefüggésben: „A tanárok ilyen nagy aránya az egyetemi professzorok közvetlen felmenői között szintén tisztáninni vonásnak tűnik, és a sárospataki kollégium erős szerepét jelzi az alakzat tisztáninni formálásában.” S ezzel meg is érkeztünk a címben már hangsúlyozott „erőtér” fogalmához. Valóban egyetlen nagy hatású iskola erőteréhez tartozott az a lelkészi gyökerű, majd világi értelmiségiekkel kiegészült réteg, „amelyből a régió református egyetemi tanárai származtak”. Különösen jól láthatóvá válik ez az erőter (vagy sugárkör) akkor, amikor a szerző összehasonlítja ebben a tekintetben a sárospataki kollégiumot a debreceni és a pápai anyaiskolával. Ennek a két iskolának nem rajzolódott ki annyira egyértelműen és jól körvonalazhatóan az erőtere, mint a patakié. Józan és óvatos történészgondolkodásra vall, hogy a kötet szerkesztője pontosan addig ment el a következtetése megfogalmazásában, amíg azok elegendő alátámasztással igazolhatók. A kötet harmadik részének záró alfejezetében meg is húzza ezeket a határokat, és indoklást is fűz a döntéséhez.

„Természetesen a legigényesebb feladat az lenne – szögezi le –, ha meg tudnánk vizsgálni, hogy a tisztáninni felekezeti-művelődési alakzathoz kiemelkedő egyetemi tanárok életében, életvitelében, szakmai pályafutásában, munkásságában volt-e – s ha igen, milyen értelemben – jelentősége annak, hogy ebből az alakzathoz származtak. Erre azonban sem elegendő kompetenciánk, sem itt elegendő terünk nincs.”

Nyilván olyan professzorok esetében, akiktől maradt fenn memoár, vagy akikről a kortársak, illetve a volt tanítványok részletesebb emlékezéseket írtak, könnyebben feltárható az tiszáninneri felekezeti-művelődési alakzataból való származás ismertetőjegyei, jellemző megnyilvánulásai.

A kötet jóval többet vállal fel egy hagyományos adattár funkciójánál. Olyan munkát forgatunk, amikor a *Sárospatak erőterében* című könyvet tanulmányozzuk, amelyben még a mellékesnek, lazán odavetettnek tűnő megjegyzéseknek is súlya van, ezek is lényeges tartalmakat hordoznak. Intézménytörténeti érdekességek megemlézése, az egyes képzések reformjainak ismertetése, rokoni szálak feltárásai, társadalomtörténeti utalások teszik igazán érdekfeszítő olvasmánnyá és a történészek számára értékes gyűjteménnyé a hangyaszorgalommal végzett adatfeltárás gyümölcseként létrejött gazdag művet.